
Ryszard Kaczmarek

Lenkų mobilizacija į *vermachtą* vokiečių okupuotose lenkų žemėse Antrojo pasaulinio karo metais*

VISUOTINĖ KARO TARNYBA VOKIETIJOS REICHE

Pagrindas šaukti į karo tarnybą *vermachte*, be kitų, – ir lenkus, buvo 1935 m. kovo 16 d. Vokietijos visuotinės karo tarnybos įstatymas (*Gesetz über den Aufbau der deutsche Wehrmacht*). Jį papildė 1935 m. gegužės 21 d. įstatymas (vadinamasis *Wehrgesetz*), apibrėžiantis tarnybos trukmę ir sritį. Šis antrasis įstatymas numatė, kad nevokiečių tautybės asmenys privalo turėti specialų leidimą atlikti karo tarnybą. Jį galėjo suteikti tik Vokietijos reichskancleris arba, perkėlus šią teisę, karo ministras¹.

Prasidėjus Antrajam pasauliniam karui, dalis prie Vokietijos reicho prijungtos teritorijos (ją, be kita ko, sudarė iki 1918 m. Vokietijai priklausiusios Pomeranija, Didžioji Lenkija ir Silezija) vietinių gyventojų Heinricho Himmlerio dekretu dėl vadinamojo

Deutsche Volksliste (Vokiečių tautos sąrašas) gavo dalinę arba visišką Vokietijos pilietybę. Kartu nuo to momento šaukiamojo amžiaus vyrams, kaip ir kitiems reicho piliečiams, įsigaliojo karo tarnybos prievolė.

Tačiau pirmieji masiniai šaukimai į Vokietijos kariuomenę prijungtoje teritorijoje surengti dar anksčiau, 1940 m. pavasarį. Šauktiniams iš prijungtosios Lenkijos dalies apibrėžti Vokietijos vidaus susirašinėjime tuo metu buvo vartojamas gana keistas „Deutsch-Polen“ („Vokietijos lenko“) terminas.

LAIKINASIS „DEUTSCH-POLEN“ STATUSAS (1939–1941 M.)

Vyriausioji *vermacht* vadovybė (*Oberkommando der Wehrmacht*) 1940 m. rugsėjo 7 d. informavo atsargos dalinių vadus, kad

* Straipsnis parengtas pranešimo, skaityto tarptautinėje konferencijoje „Antinacinė rezistencija ir nacių bandymai sukurti tautinius SS dalinius Baltijos šalyse 1941–1944 m.“, kuri 2013 m. rugsėjo 12 d. vyko Vilniuje, Lietuvos Respublikos Seimo Konferencijų salėje, pagrindu. Straipsnio autorius Ryszardas Kaczmarekas yra Silezijos universiteto (Katoviciai, Lenkija) profesorius. Versta iš lenkų kalbos.

iki 1940 m. spalio 1 d. visiems prijungtosios teritorijos (nurodytos visos joje esančios reicho apskritys) vyrams, gimusiems 1914 m. arba jaunesniems (t. y. 18–26 metų amžiaus), taip pat ir atsarginiams, įsigalioja karo tarnybos ir darbo tarnybos (*Reichsarbeitsdienst, RAD*) (pradedant gimusiais 1921 m., t. y. devyniolikmečiais ir jaunesniais) prievolė. Tačiau įsake nekalbama apie tautinius reikalus, tikriausiai interpretuojant šauktinius analogiškai, kaip tai po kelių dienų buvo padaryta H. Himmlerio potvarkyje. Remiantis preliminariais policijos sąrašais, sudarytais 1939–1940 m. sandūroje, tautybės ir gimtosios kalbos deklaracija buvo pagrindas laikyti pašauktus į kariuomenę asmenis vokiečiais².

Pirmosios žinios apie šaukimą į kariuomenę prijungtose žemėse pasirodė 1940 m. balandį. Aukštutinėje Silezijoje, remiantis 1939–1940 m. sandūroje policijos sudarytu preliminarium sąrašu, daliai tų, kurie anketose nurodė esantys vokiečių (arba sileziečių) tautybės ir jau dirbo vokiečių įstaigose, buvo išsiuntinėti laiškai, raginantys susitvarkyti dokumentus, susijusius su karo tarnybos prievole. Buvo remiamasi 1935 m. Visuotinio šaukimo įstatymu. Asmenys, gavę tokį pranešimą, privalėjo užpildyti trumpą klausimyną (*Fragebogen über Wehrdienstverhältnisse*). Tai turėjo padaryti tiek reicho vokiečiai (*Reichsdeutsche*), tiek etniniai vokiečiai (*Volksdeutsche*). Užsiregistruoti įpareigoti asmenys užpildytas anketas privalėjo pateikti savo darboviečių personalo skyriams³. Kartu jie buvo pripažinti reicho piliečiais nuo 1939 m. rugsėjo 1 d., tuo buvo remiamasi ir vėliau juos šaukiant į Vokietijos kariuomenę⁴.

Gdansko (Dancigo) karinėje apygardoje, kuri pagal bendrą Vokietijos kariuomenėje tarnavusių lenkų skaičių buvo svarbiausia, vykdyto pirmojo pusmečio šaukimo duomenys atsispindi tos apygardos vadovybės

ataskaitoje. Kitaip nei Aukštutinėje Silezijoje, čia buvo patikrinti tik prieškarinio Laisvojo Dancigo Miesto piliečiai, kurie jau nuo rugsėjo 1 d. formaliai buvo Vokietijos piliečiai. Kitose teritorijose į Vokietijos kariuomenę galima buvo stoti tik savanoriškai. Patikrinimas apėmė tik gimusiuosius 1897–1900 ir 1904–1920 m., o į kariuomenę buvo šaukiami tik devyniolikmečiai. Be to, į užnugario pajėgas papildomai mobilizuota 4 100 vyrų, kurie turėjo būti rengiami toliau. Per patikrinimą nustatyta, kad buvusiam Laisvajame Dancigo Mieste buvo 26 983 tinkami pašaukti į *vermachtą* asmenys, gimę 1904–1920 m. (20–36 metų amžiaus), iš jų 10 341 buvo kariškai pasirengęs⁵.

Jau 1940 m. pradėta šaukti ir į SS dalinius (*Waffen SS*). Šis šaukimas buvo elitinis ir, kaip pabrėžta jo vykdymo gairėse, vien tik savanoriškas: „savanoriškumo būtina laikytis besąlygiškai“. Tačiau patį šaukimą į SS reichsfüreriu (*Reichsführer-SS*) pavaldžius dalinius organizavo tos pačios *vermachto* institucijos, kurios vykdė registraciją į visų kitų rūšių kariuomenę. Jos tik, vadovaudamosi specialiomis gairėmis, turėjo parūpinti pakankamai savanorių į SS dalinius: į 12 metų tarnybą galėjo stoti tik 17–23 metų asmenys, 4,5 metų tarnybą – 17–35 (vykstant karui – 17–45) metų asmenys, į tankų kariuomenę ir žvalgybą – 17–23 metų asmenys. Specialios taisyklės apibrėžė tarnybą koncentracijos stovyklų priežiūros daliniuose (*SS Totenkopfverbände*) – čia galėjo tarnauti tik patyrę Bendrosios SS (*Allgemeine SS*) nariai, gimę anksčiau nei 1907 m. Prieš suteikiant leidimą tarnauti šiuose daliniuose reikėjo atlikti papildomus rasės tyrimus (*Annahmeuntersuchungen*). Teisę stoti į *Waffen SS* be visuotinio šaukimo turėjo *Allgemeine SS* nariai, jie galėjo rinktis ir norimą kariuomenės rūšį. Paprastai SS nevykdė atskiro nuo *vermachto* šaukimo, bet, bendradarbiaudama su hitlerjugendo orga-

nizacija (*Hitlerjugend*) ir, be abejo, susitarusi su vietos aukštesniuoju SS ir policijos vadu (*Höhere SS- und Polizeiführer*, HSSuPF), ji galėjo organizuoti susitikimus, kuriuose ragino stoti į šią formuotę savanoriais⁶.

1941–1943 M.

1941 m. įvyko pokyčių šaukiant prijungtų teritorijų lenkus į *vermachtą*. Vokietijos karinio registravimo įstaigų požiūriu, kovo mėn. potvarkis dėl *Deutsche Volksliste* sukėlė visišką netvarką. Ypač neapibrėžta nuo to momento buvo padėtis tų jau pašauktųjų ir atliekančiųjų karo tarnybą, kurie vis dėlto nepriklausė atitinkamai *Deutsche Volksliste* grupei, suteikiančiai Vokietijos pilietybę (tokią teisę tuo metu turėjo tik 1-oji ir 2-oji grupės). Tai savo ruožtu registraciją supaprastino, nes nuo šiol ji aprėpė tik šias dvi pirmąsias asmenų grupes, o į *Deutsche Volksliste* buvo įtraukiama tik išnagrinėjus prašymo anketą. Tačiau pati įrašymo į *Deutsche Volksliste* akcija vyko vangiai, nes reikėjo surinkti labai daug anketų ir išnagrinėti vis daugiau skundų. Tuo metu, kai reikėjo tvarkyti vis naujų šauktinių registraciją, neišvengiamai buvo daromos tos pačios kaip ir anksčiau klaidos – šaukiami naujokai, dar negavę Vokietijos pilietybės.

Didžiulė problema buvo lėtas įrašymas į *Deutsche Volksliste*, o kartu ir pilietybės suteikimas. Po Vroclavo (*Breslau*) apygardoje beveik tris mėnesius trukusios įrašymo į *Deutsche Volksliste* akcijos 1941 m. gegužę buvo pranešta, kad, *vermachto* institucijų duomenimis, net 99 proc. 1922 m. gimusių šauktinių, taigi tų, kurių duomenis pirmiausia turėjo išnagrinėti *Deutsche Volksliste* institucijos, nėra priskirti *Deutsche Volksliste* grupei. Išreikšta nuomonė, kad tai gali pakenkti visam tos kartos šaukimui, planuojamam 1941 m. rudenį. Mėginant iš-

spręsti šią vis didėjančią problemą, dar prieš pradėdant 1941 m. gegužės–birželio mėn. registruoti 1923 m. gimusius naujokus, taip pat jau įpareigotus atlikti karo tarnybą, bet dar nepašauktus 1914–1921 m. gimusius asmenis, visose keturiose prijungtų žemių karinėse apygardose buvo liepta pirmiau nustatyti pilietybę, o iki tol šaukti tik 1-osios ir 2-osios grupių asmenis⁷.

Naujokų skaičių 1941 m. smarkiai riboja tiek tai, kad lėtai vyko įrašymas į *Deutsche Volksliste*, tiek tvarka, kad Vokietijos piliečiai yra tik pirmųjų dviejų grupių atstovai. Tai vertė Aukštutinės Silezijos gauleiterį Brachtą imtis žygių Berlyne siekiant pakeisti *Deutsche Volksliste* 3-iosios grupės statusą. Sumaniai remdamasis argumentu, kad nors, nepatikrinus anketų, iš tiesų neįmanoma nustatyti bendro įregistruotųjų skaičiaus, jis sakė, jog „[g]alima siek tiek sumažinti įtampą pašaukiant į karo tarnybą asmenis, priklausančius DVL3 [*Deutsche Volksliste* 3-iajai grupei], juolab kad atstovybės į šią grupę iki 1941 m. spalio 1 d. priėmė 16 tūkst. vyrų, tuo tarpu bendras į 1-ąją ir 2-ąją grupes įrašytųjų skaičius tebuvo 22 tūkst. vyrų⁸. Iš Katovicų regiono prezidento Walterio Springorumo pokaryje duotų parodymų matyti, jog iš pradžių taikyta griežta politika ir griežti Vokietijos pilietybės reikalavimai sukėlė tokį nepasitenkinimą ir atsirado tokia finansinė našta atmestiesiems, kad, visiškai pritariant Vokietijos nacionalsocialistinės darbininkų partijos Aukštutinės Silezijos skyriui, iš karto imtas daryti spaudimas siekiant įveikti reichsfiurerio pasipriešinimą. Tuo pat metu ieškota Aukštutinės Silezijos atsargos kariuomenės komendantūros štabo viršininko (*Chef des Stabes des Ersatzheeres*) generolo Olbrichto, taip pat pasisakiusio už tai, kad į *vermachtą* būtų šaukiami visi Aukštutinės Silezijos gyventojai, kurie iki šiol dar nėra pripažinti Vokietijos piliečiais, paramos. Anot Springorumo, 1941 m. *vermachto*

patvirtintas pradinis nedidelis tos apygardos naujokų skaičius (15 tūkst.), patikrinus vietoje, buvo smarkiai padidintas („gerokai suapvalintas į didesniąją pusę“), kad taip dar iki tol, kol 1942 m. sausio mėn. bus priimtas naujas reglamentas, daug šeimų, priklausančių tarpinei grupei („schwebendes Volkstum“), išvengtų tremties. Tokie veiksmai buvo įmanomi vien dėl Aukštutinėje Silezijoje galiojusių vidaus taisyklių, kurias palaikė tiek vietinė *Deutsche Volksliste* apeliacinė komisija (*Zentralstelle der DVL*), tiek Vroclavo karinė apygarda⁹. Bet, kitaip nei tvirtina Springorumas, tikroji tų sprendimų priežastis buvo ne noras apginti Aukštutinės Silezijos gyventojus nuo tremties, o baimė, kad pramoninė apskritis pritrūks kvalifikuotos darbo jėgos, ir *vermachto* lūkestis gauti keliais šimtais tūkstančių naujokų daugiau.

Kartu su *Deutsche Volksliste* pasikeitė ir naujokų iš prijungtų teritorijų apibrėžimas. Po karinio patikrinimo gautų pažymėjimų (*Wehrpass*) skiltyje „valstybinė priklausomybė“, atsižvelgiant į *Deutsche Volksliste* grupę, atsirado atitinkamas įrašas: DVL 1 – „Deutsches Reich“ (Vokietijos reichas), DVL 2 – „Deutsches Reich V.D.“ (Vokietijos reichas, *Volksdeutsch*) ir DVL 3 – „Deutsches Reich Pole“ (Vokietijos reichas, lenkas). Pastaruoju atveju vėliau dar vartotas įrašas „Deutsch. Reich a. W. (auf Wiederruf) DVL 3 (Polen)“ (Vokietijos reichas su išlyga DVL 3 (Lenkija)¹⁰.

Forsterio palaikomo Brachto pastangos suteikti pilietybę *Deutsche Volksliste* 3-iosios grupės asmenims davė rezultatų tik 1942 m. sausį. Bet turėjo praeiti dar pusė metų, kad vykdydamas naują *Deutsche Volksliste* potvarkį ir atsižvelgdamas į protestus tų šaukiamų į Vokietijos kariuomenę asmenų, kurie teigė, kad nėra įtraukti *Deutsche Volksliste* arba yra lenkų tautybės, *vermachtas* būtų priverstas keisti požiūrį ir įvesti naujas šaukimo į karo tarnybą taisykles. 1942 m.

spalio 2 d. vyriausioji *vermachto* vadovybė išleido dekretą dėl *Deutsche Volksliste* 3-iajai ir 4-ajai grupėms priklausančių asmenų, turinčių karinę prievolę, ir jų šeimų traktavimo (*Behandlung der Abt. 3 und 4 der deutschen Volksliste eingetragen Wehrpflichtigen und ihrer Angehöriger*). Remiantis *Deutsche Volksliste* potvarkiais, buvo įsakyta nuo šiol į Vokietijos kariuomenę imti ir asmenis, įrašytus į *Deutsche Volksliste* 3-iają grupę. Tačiau turėta atleisti iš *vermachto* tuos, kurie, pašaukti iki įvedant *Deutsche Volksliste*, galiausiai pilietybės negavo. Buvo uždrausta iš rytinių teritorijų šauktinių formuoti atskirus padalinius, netgi nurodyta tokius asmenis skirti į būrius pavieniui. Lenkiškai skambančias pavardes rekomenduota suvokietinti¹¹.

Priėmus 1942 m. spalio mėn. reglamentą, šaukimai įsigaliojus prievolei, taigi sukakus 18 metų, jau buvo vykdomi reguliariai, bet periodiškai vyko ir papildomos mobilizacijos, kai buvo šaukiami gimusieji anksčiau, dėl įvairių priežasčių (socialinių, tautybės, tarnybos atidėjimo ar skundų Vokietijos institucijoms) nepašaukti iki tol. Šaukimas dažniausiai būdavo vykdomas mėnesį. Aukštutinės Silezijos gyventojų sąmonėje net išlikę tarmiški naujokų vardai, kilę iš vokiškų mėnesių pavadinimų. Taigi *januarais* vietinė tarme buvo vadinami atvykusieji į kareivines sausio, *februarais* – vasario, *mercais* – kovo mėnesį ir t. t.¹²

Poreikis pakviesti kuo daugiau šauktinių antruoju šaukimų laikotarpiu turėjo įtakos ir šaukimams į *Waffen SS*. Vis įkyriau buvo skatinama stoti į šiuos kovinius dalinius. Tam pirmiausia buvo pasitelktas hitlerjugendas. 1942 m. vasarą prijungtose teritorijose gauleiterių potvarkiais buvo organizuoti hitlerjugendo mokymo stovyklos, specialiai skirtos vyriausiųjų organizacijos narių gynybiniais mokymams. Jose vyko lauko ir šaudymo pratybos. Stovyklų vadai buvo hitlerjugendo pareigūnai, jau tarnavę fronte

karininkais. Pratybas vedė puskarininkiai, turintys fronto patirties ir atstovaujantys visų rūšių, įskaitant *Waffen SS*, kariuomenės pajėgoms. 1942 m. vyresniajai hitlerjugendo kartai toks trijų savaičių karinis rengimas jau buvo privalomas (dirbantys šios organizacijos nariai į tokias stovyklas vykdavo per atostogas).

Galiausiai Aukštutinėje Silezijoje buvo planuojama organizuoti šešias tokias hitlerjugendo stovyklas. 1942 m. vasarą trys iš jų jau buvo įsteigtos ir veikė: dvi Gočalkovicuose ir viena Jastšembėje. Ten ir vyko susitikimai siekiant paraginti tarnauti *Waffen SS*. Ji buvo vaizduojama kaip elitinė kariuomenė, į kurią patenka vien geriausiai, pasižymėję parengiamuosiuose mokymuose¹³. Iš išlikusio to laikotarpio Gdansko apygardos susirašinėjimo šiuo klausimu matyti, kad *vermachtas* ir *Waffen SS* savotiškai varžėsi dėl naujokų, to priežastis – mažėjantis galimų disponuoti savanorių skaičius. Taigi *Waffen SS*, iš esmės prieštaraudama Visuotinio šaukimo įstatymui, be atsargos kariuomenės vadovybės žinios minėtose karinio rengimo stovyklose pradėjo savarankiškai verbuoti į SS. Iš Gdansko atsargos kariuomenės vadovybės (*Wehrbezirkskommando Danzig*) ir verbavimu į *Waffen SS* užsiimančios to miesto institucijos (*UK-Abteilung SS*) komendanto susirašinėjimo galima susidaryti net savotišką konkurencijos dėl naujokų, ypač jaunesnio amžiaus, vaizdą¹⁴. Panašių sunkumų, kaip patvirtina kapitonas Apelis, būta ir Aukštutinėje Silezijoje: „Kai SS 1942 m. pradėjo savarankiškai tikrinti šauktinius ir užsigarantavo naujokų iš hitlerjugendo skyrių, taigi už nuolat veikiančių *vermachtos* institucijų ribų, buvo gauta daug tėvų prašymų tokius šaukimus panaikinti. Deja, Apygardos karo komisija [*Wehrbezirkskommando*, WBK] nedaug galėjo padėti tuo klausimu.“¹⁵ Tikriausiai jau tada savanoriškas stojimas į *Waffen SS* daugeliu atvejų buvo

butaforinis. Lenkijos pasipriešinimo judėjimo 1942 m. vasaros raportuose pranešama, kad „<...> daug lenkų šauktinių vokiečiai ima į *Waffen SS* būrius. Į kariuomenę šaukiama toliau, vis mažiau atsižvelgiant į oficialią gyventojų klasifikaciją, o dažnai šaukiami net ir neįrašytieji į vokiečių tautos sąrašą.“¹⁶

1943–1945 M.

Pralaimėjimas prie Stalingrado lėmė kokybinius šaukimo į Vokietijos kariuomenę pokyčius. Tautybės veiksnys nustojo būti pagrindinis, svarbiausia buvo greitai užpildyti didžiulę žmogiškųjų išteklių spragą Rytų fronte. Beje, tas pat pasikartojė ir 1943 m. vasarą, po dar vieno pralaimėjimo ir nesėkmingo bandymo atgauti strateginę iniciatyvą prie Kursko. 1943 m. sausio mėn. buvo paskelbtas papildomas visuotinis 16–45 metų amžiaus asmenų šaukimas, taip pat gimusiųjų 1924 m. šaukimas į mokomuosius dalinius. Visa akcija buvo vykdoma skubotai, pavojaus režimu, galiojo 24 valandų terminas atvykti¹⁷.

Drastiškas šio šaukimo pobūdis sutrukdė ligtolinius bandymus suvokietinti prijungtąsias teritorijas dėl banalios priežasties – trūko žmonių šiai politikai vykdyti. Tai aiškiai matyti iš dramatiško Katovicų regiono valdžios atstovo Köttgeno 1943 m. gegužės mėn. (taigi to meto, kai po 6-osios armijos sutriuškinimo prie Stalingrado 1943 m. sausio 13 d. Hitleris pirmiausia paragino įvykdyti visuotinę viso rezervo mobilizaciją galutinei pergalei užtikrinti) laiško Katovicų regiono prezidentui. Dekretas nurodė panaudoti visus žmonių išteklius, kokiais tik disponuoja Vokietijos reichas, – tiek moteris, tiek vyrus. Įdarbinimo tarnybos turėjo patikrinti ir į specialius naujus sąrašus įtraukti visus moteris ir dar likusius vyrus nuo 16 (moteris – nuo 17) iki 65 (moteris –

iki 50) metų. Naujojo registro tikslas buvo „atlaisvinti vyrus, tinkamus karo tarnybai fronte“. Vyriausioji vermachto vadovybė taip pat įsakė visoms institucijoms, vykdančioms šaukimą į vermachtą, „dar kartą kuo griežčiausiai patikrinti ir ten, kur tik įmanoma, nepakenkiant kitoms svarbioms karo reikmėms, įgyvendinti“ specialiąsias mobilizacijos nuostatas¹⁸. Prasidėjo „visuotinis karas“.

Poreikis panaudoti fronte kiekvieną karių sykiu su gerėjančia *Deutsche Volksliste* 3-iajai grupei priklausančių karių padėti kariuomenėje bei mažėjančiomis represijomis prieš tų karių šeimas atsispindėjo ir vermachto 1943 m. oficialiai imtame vartoti tos grupės pavadinime. Vyriausioji vermachto vadovybė 1943 m. birželį uždraudė keistą „Vokietijos lenko“ terminą. Nuo tada įsigaliojo terminas „priklausantis DVL 3-iajai grupei, iš buvusios Lenkijos“ (*Angehörigen der Abt. III der Deutschen aus dem Volksliste ehemaligen Polen*) arba dar dažniau vartota supaprastinta sąvoka „priklausantis DVL 3“ (*DVL 3.-Angehörige*)¹⁹.

Trūkstant rezervo, 1944 m. net mėginta panaudoti lenkų savanorius iš Generalinės gubernijos. 1944 m. spalio 24 d. Hitleris sutiko panaudoti lenkus kaip Vokietijos kariuomenės pagalbines pajėgas. Vyriausiosios vermachto vadovybės ta proga išleistame potvarkyje sakoma: „Šaukimas yra besąlygiškai savanoriškas. Kruopščiai viską organizuojant būtina užtikrinti, kad nuo pat pirmos akimirkos, vos tik įsigalios savanorio ryšiai su Vokietijos vermachtu, jis pajustų, jog jį ir jo šeimą saugo Vokietijos vermachtas. Todėl jau dabar būtina pasirūpinti šaukimo aikštelių saugumu <...>. Termino „Hiwi“ [Hilfswilligen] reikėtų vengti.“²⁰ Tačiau 1944 m. lapkričio ir gruodžio mėn. derybose pavadinimu „Baltasis erelis“ vokiečiams ir lenkams susitarti nepavyko. Buvo planuojama, kad jau pradiniam etape šias pajėgas sudarytų

iki 12 tūkst. savanorių. Lenkijos pogrindžio 1944 m. gruodžio pradžios raportai rodo, kad mobilizuoti pavyko vos 471 savanorių²¹.

Tuo metu nebeliko ir jokių išlygų savanoriškai tarnauti *Waffen SS*. Iš esmės abiejų rūšių kariuomenių naujokai niekuo nesiskyrė. Kaip rašoma 1943 m. pradžioje Šalies vyriausybės atstovybei (*Delegatura Rządu na Kraj*) parengtame raporte iš Katovicų, stoti į *Waffen SS* buvo raginama per prievartą: „Daug pastangų dedama siekiant mobilizuoti į *Waffen SS*, nors tai yra savanoriška. Ten patekti pakanka 172 cm ūgio. Š. m. vasario 22 d. Katovicuose į SS buvo paimta apie 40 žmonių, iš jų 2 lenkai, neįtraukti į NLN [DVL]. Prieš pat užverbuojant buvo pasakyta kalba apie didvyriškas SS ginkluotųjų pajėgų kovas; taip pat paminėta, kad tarp SS karių yra daugiausia Riterio kryžiaus kavaliierių. Bet tarp to susirinkimo dalyvių neatsirado nė vieno savanorio. Todėl visi buvo paimti prievarta.“²²

1944 m. šaukimai į vermachtą jau buvo masiniai, atleidimų, išduodamų remiantis 1943 m. potvarkiais, pasitaikydavo labai retai. 1943 m. gruodžio–1944 m. sausio mėn. raportuose iš Gdansko Pajūrio jau rašoma apie asmenų iš prijungtų teritorijų, gimusių 1893–1926 m. (t. y. 18–51 metų amžiaus), o jei leidžia sveikata, net ir 1889–1893 m. (51–55 metų amžiaus), šaukimą²³. Tai rodė visiškai sutrikusį Vokietijos administracijos, kuri nuo 1943 m. pavasario jau veikė vien formaliai, darbą. Iš Katovicų regiono prezidento Otto Müllerio-Hacciuso 1944 m. spalio 5 d. rašto matyti, kad, Aukštutinėje Silezijoje pašaukus gimusiuosius 1897 m. ir jaunesnius, metų pabaigoje jau buvo paskelbtas gimusiųjų 1927 m., kuriuos planuota pašaukti pavasarį, taigi asmenų, kurie tuo metu buvo vos 17 metų, šaukimas²⁴. Aukštutinės Silezijos provincijoje tuo metu jau trūko 50–60 burmistrių ir administracinių apygardų komisarų, tad regiono prezidentas

liūdnam pripažino, jog reikia patyrusių žmonių, o „jeigu aš jų negausiu, belieka laukti, kad administracija Katovicų regione žlugs“²⁵.

Vermachto institucijų vykdomi reguliarius šaukimai į Vokietijos kariuomenę (išskyrus mobilizaciją į *Volkssturm*) prijungtose teritorijose baigėsi 1944 m. gruodį, kai ten dar pasilikusi užnugario kariuomenės vadovybė buvo mobilizuota ir įtraukta daugiausia į kovines grupes. Katovicų apygardos karo komisija oficialiai baigė veiklą ir buvo panaikinta 1944 m. gruodžio 28 d.²⁶ Mobilizacijos veiksmai jau tada buvo chaotiški, ieškota rezervų, bet jo buvo nebelikę net ir prijungtose teritorijose. 1944 m. gruodžio 10 d. Hitleris paskelbė naują dekretą, nurodantį patikrinti užnugario karines ir policines formuotes, siekiant rasti pareigūnų ir karių, kuriuos dar galima išsiųsti į frontą²⁷. Tragišku laikytinas paskutinių karo metų sausio 20 d. potvarkis pašaukti į karo tarnybą visus galinčius pakelti ginklą asmenis, gimusius 1897–1905 m. (40–48 metų amžiaus), taip pat faktas, kad jau 1944 m. buvo pašaukti 1945 m. pirmojo pusmečio šauktiniai²⁸.

GALUTINIAI ŠAUKIMO REZULTATAI

Vienas iš sunkiausių klausimų apie lenkų tarnybą vermachte per Antrąjį pasaulinį karą yra šauktinių į Vokietijos kariuomenę skaičius. Lenkų mokslininkų, tiriančių nuostolius Antrajame pasauliniame kare, pastarojo meto vertinimais, į vermachlą buvo pašaukta apie 200 tūkst. asmenų 1941–1942 m. ir dar 50 tūkst. – 1944–1945 m. Tačiau šių, atrodo, smarkiai sumažintų skaičių šaltinis nenurodytas²⁹.

Yra daug dalinių duomenų. Autoriaus aptiktas pats tiksliausias dokumentas yra fragmentiškas 1943 m. liepos mėn. raportas, deja, susijęs tik su Aukštutine Silezija. Jame nurodoma, kad iki to momento šiame

regione buvo pašaukta 115 tūkst. vyrų, iš jų 71 tūkst. priklausė *Deutsche Volksliste* 3-iajai grupei. Pateikiami skaičiai ir kiek karių žuvo bei buvo apdovanoti: žuvo 6 100 karių (3 100 – iš *Deutsche Volksliste* 3-iosios grupės), sužeista 5 300 karių (3 200 – iš *Deutsche Volksliste* 3-iosios grupės), apdovanota 5 700 karių (3 400 – iš *Deutsche Volksliste* 3-iosios grupės)³⁰. Anot Włodzimierzo Jastrzębskio, kuris remiasi Jano Szylingo išvadomis, 1944 m. vermachte tarnavo apie 70 tūkst. Pomeranijos gyventojų³¹. Pats prof. J. Szylingas mano, kad vien Pomeranijoje gyveno 85–90 tūkst. žmonių, priklaususių *Deutsche Volksliste* 3-iajai grupei³².

Remiantis šiais neišsamiais duomenimis, yra dvi galimybės nustatyti apytikslį (kol bus sukaupta daugiau duomenų) asmenų, pašauktų į vermachlą iš prijungtų Lenkijos teritorijų, skaičių. Pirmuoju atveju remiamasi mobilizacijos Aukštutinėje Silezijoje mastu, kurį galima įvertinti pasitelkiant išlikusius tikslus 1943 m. vidurio duomenis. Jeigu grynai spekuliatyviai tvirtintume, kad mobilizacija Aukštutinėje Silezijoje buvo vykdoma pastoviu 15–20 tūkst. šauktinių per metus tempu (paskutiniais karo metais, ko gero, buvo pašaukta daugiau), galutinis skaičius vien Aukštutinėje Silezijoje turėtų siekti ne mažiau kaip 100 tūkst. *Deutsche Volksliste* 3-iosios grupės asmenų. Tai būtų apie 10 proc. visų įrašytųjų į šią grupę. Jei laikytume, kad toks mastas buvo pastovus ir kitose prijungtose teritorijose, Vakarų Prūsijos regione tai reikštų papildomus 90 tūkst. asmenų (tiksliai tiek nurodoma ir literatūroje, nors šaltiniai tiesiogiai to nepatvirtina) ir maždaug 5–6 tūkst. asmenų kitose dviejose (Didžiosios Lenkijos ir Rytų Prūsijos) apskrityse, kur įrašytųjų į *Deutsche Volksliste* būta neproporcingai mažiau. Galiausiai susidarytų mažiausiai 200 tūkst. iš *Deutsche Volksliste* 3-iosios grupės pašauktų asmenų, kartu darant prielaidą, kad tai mažiausias

įmanomas ir, ko gero, gerokai sumažintas skaičius.

Tačiau reikia nepamiršti, kad Vokietijos reichui vykdant visuotinius šaukimus per Vokietijos kariuomenę statistiškai perėjo kur kas daugiau karių – iš viso beveik 20 mln. (t. y. kone pusė visų vyrų, 25 proc. visų gyventojų). Vien nuo 1939 m. birželio 1 d. iki 1945 m. balandžio 30 d. į *vermachtą* ir *Waffen SS* buvo pašaukta 17 893 200 asmenų, iš kurių 1–2 mln. buvo savanoriai. Karo pabaigos sulaukė tik 7 590 000. Tai reiškė milžiniškus žmonių nuostolius – maždaug 10 mln. žmonių (50 proc.)³³. Remiantis šiais duomenimis, iš beveik 1 mln. vyrų, prijungtose teritorijose įrašytų į *Deutsche Volksliste* 3-iąją grupę, maksimalus šauktinių skaičius turėtų siekti 500 tūkst. asmenų. Šį skaičių, kuriam pritaria ir autorius, patvirtina dar vienas nepriklausomas šaltinis, nors jis irgi remiasi apytiksliais vertinimais. Lenkijos pasipriešinimo judėjimas savo 1944 m. pradžios raportuose nurodė 400–450 tūkst. šauktinių iš Pomeranijos ir Aukštutinės Silezijos. Jau 1943 m. pirmojo pusmečio raporte nurodoma, kad „bendrais vertinimais, iki šiol Silezijoje į kariuomenę pašaukta 2 000 000 lenkų“³⁴. Savo ruožtu iš Gdansko ir Vakarų Prūsijos apygardos, 1944 m. sausio–vasario mėn. duomenimis, „į armiją paimta apie 250 000 vyrų“³⁵.

Kariai iš Silezijos ir Pomeranijos buvo vertinami kaip narsūs ir drąsūs. Panašiai apie *Deutsche Volksliste* 3-iosios grupės naujokus buvo atsiliepiama dviejose svarbiausiose lenkams šaukimo į *vermachtą* karinėse apygardose, Gdanske ir Vroclave. Vroclavo instrukcijoje buvo rašoma: „Remiantis visais fronto vertinimais ir patirtimi, Aukštutinės Silezijos gyventojai yra puikūs (*ausgezeichnet*) kariai, [jie] narsūs ir patikimi, jei dėl savo pavardės ar kalbos netraktuojami su panieka ir pašaipą. Kalbos sunkumus būrys turi įveikti, kad gautų naudos sau; tai pavyks

tuo lengviau, kuo daugiau šie kariai sulauks pagalbos, lengvatų ir panašių dalykų. Prievartos reikėtų vengti. Tinkamai pakursčius tų žmonių puikybę ir ambicijas, jie patys stengsis atrodyti esantys vokiečių kariai ir kalbėti vien vokiečių kalba.“ Vis dėlto pripažįstama, kad gali pasitaikyti pavienių dezertyravimo atvejų. Jie motyvuojami ne nedraugišku požiūriu į vokiečius, bet iki galo neišaiškintu asmenų, priklausančių *Deutsche Volksliste* 3-iajai grupei, ir jų šeimų statusu, be kita ko, galimybė konfiskuoti tų karių tėvų turtą. Tačiau manyta, jog įmanoma gana lengvai išvengti tokių atvejų iš anksto pasirūpinant tokiu kariu būryje ir domintis jo namų sąlygomis, kad, atskleidus problemą, jam būtų skirtas ypatingas dėmesys ir būtų veikiama per civilinės administracijos pareigūnus³⁶. Toks pat ir Gdansko karinės apygardos parengtos instrukcijos tonas. Kariai iš Pomeranijos, priklausantys *Deutsche Volksliste* 3-iajai grupei, joje taip pat apibūdinami teigiamai, nors ryškiai skamba rasinio pranašumo ir protekcionizmo gaidelės: „Į DVL 3 [*Deutsche Volksliste* 3-iąją grupę] įrašytų asmenų pasitikėjimą lengva sužadinti atvirumu, teisingumu ir globa, kad jie jaustųsi visiškai lygūs su bendražygiais vokiečiais. Tačiau karinis vadovas turi atsižvelgti į šiuos dalykus: a. Nors kariai iš DVL 3 laikomi vokiečiais, bet dar turėtų būti patikrinti; pilietybę jie gavo su išlyga, jų patikimumą dar reikia patvirtinti; b. Reikia manyti, jog visi kariai iš DVL 3 nori būti geri kovotojai, kad gautų visišką Vokietijos pilietybę; c. Vokiška arba nevokiška pavardė nieko nesako apie ją turinčio asmens tautinį nusiteikimą; d. Šių karių auklėjimui didžiulę reikšmę turi glaudus bendravimas su bendražygiais iš kitų Didžiojo Vokietijos Reicho regionų, todėl karo tarnybos prievolinkus, kurie namie kalba lenkiškai, rekomenduojama skirti į atskirus būrius, jei įmanoma, pavieniui, bent skyriaus lygmeniu; e. Tokie

kariai dažnai vokiškai nei kalba, nei supranta. Tai neturėtų tapti pajuokos objektu, nes tik apsunkintų auklėjamąjį darbą; f. Reikia juos kuo daugiau mokyti vokiečių kalbos, kad kuo greičiau nustotų kalbėti lenkiškai. Mokyti kuo daugiau vokiškų dainų – ypač lengvai suprantamų karinių. Dainuoti jie mėgsta, o kartu lengviau išmoksta vokiškai. Taisyklina, paprasta ir aiški auklėtojų vokiečių kalba, ypač per nacionalinio-politinio pobūdžio pamokas, skatina vartoti kalbą; g. Reikia kategoriškai uždrausti dainuoti lenkų dainas! Neleisti lenkiškai kalbėti; h. Siekiant išugdyti garbingus karius negalima vartoti įžeidžiančių pravardžių, tokių kaip Poliakas ar Kačmarekas; i. Negalima šaipytis iš jų protinės ar fizinės negalios. Tai paralyžiuoja gerą valią! Geriausia mokytoja visada yra pagalba, ji skatina pasitikėti karine tarnyba ir vadais; k. Keliant nedideles taiklias užduotis galima pasiekti meistriškumą. Tai žadina savigarbą ir ambicijas. Bet svarbu nuolat stebėti, kad greta su tobulėjančia kalba koja kojon eitų karinis pasirengimas!³⁷

Iš tikrųjų į karinę tarnybą einančių naujokų nuotaikos buvo visiškai kitokios ir tolimos

Nuorodos

¹ Wehrgesetz vom 21 05 1935, RGB, 1935, I, S. 609.

² RH 15, sygn. 221, Wehrersatz-Inspektion Kassel. Betr. Heranziehung der in den eingegliederten Ostgebieten gemusterten Wehrpflichtigen zum Wehrdienst und RAD, Kassel 15. Febr. 1941, k. 15–16.

³ APKat, Akta miasta Katowice, Rundschreiben Nr 48/40 OBM Kattowitz v. 23. April 1940, k. 139.

⁴ P. Semków, *Polityka Trzeciej Rzeszy wobec ludności polskiej na terenie Wolnego Miasta Gdańska w latach 1939–1945*, Toruń, 2001, s. 141–142.

⁵ RH 53-20, sygn. 20, Musterungen, Ersatzwesen Wehrkreis XX Danzig, Stand VI–VIII 1940, k. 78–80.

⁶ RH 15, sygn. 226, OKW, Betr. Ergänzung der Waffen SS, v. 10 07 1940, k. 8–10.

nuo herojiškų frazių, kurių apstu abiejose cituotose instrukcijose. Vyravo baimė ir nerimas dėl artimųjų. Kartais tai buvo susipynę su noru, ypač jaunų žmonių, pažinti pasaulį ir pamatyti kitas šalis.

Naujokai ne tik patekdavo į svetimą jiems karinę aplinką, nors jau vien tai sukeldavo jiems šoką, bet svarbiausia, kad vokiečių puskarininkiai ir karininkai dažniausiai nebūdavo jiems artimi. Vokietijos propagandos taip šlovinamas karių bendrystės jausmas (*Kameradschaft*) labai skyrėsi nuo to, ką patyrė dauguma lenkų šauktinių. Atsidūrę svetimoje aplinkoje, jie visur buvo laikomi okupantais ir supami vermachto kareivių, su kuriais, bent jau kurį laiką, negalėjo labiau suartėti. Svetimumo jausmą aitrino ilgas išsiskyrimas su šeima ir artimaisiais, tad ilgainiui jis tik stiprėjo. Dėl to jie dažnai taip nostalgikiškai prisimindavo karo keliuose sutiktus tautiečius iš tų pačių Aukštutinės Silezijos, Cešyno ar kašubų gyvenamų regionų. Atsidūrus fronte, prisidėdavo ir dar vienas jausmas – mirties baimė. Šioji juos persekiojo dar ilgus dešimtmečius po karo.

⁷ APK OPK, sygn. 116, Feststellung der deutsche Staatsangehörigkeit bei Wehrpflichtigen der deutsche Ostgebiete, Der RMdI, Berlin 29 05 1941, k. 193.

⁸ Cit. iš: E. Serwański, *Hitlerowska polityka narodowościowa na Górnym Śląsku*, Warszawa 1963, s. 157.

⁹ BA Bayreuth, 13/1, Bericht zu Dokumentation Ost-Oberschlesiens 1939–1945. Walter Springorum Reg. Präs. a. D. 10. Mai 1961, k. 21–22.

¹⁰ Raport o sytuacji na Ziemiach Zachodnich Nr 5 (do 15.V.1943 r.), in *Raporty z ziem wcielonych do III Rzeszy (1942–1944)*, oprac. Z. Mazur, A. Pietrowicz, M. Rutowska, Poznań, 2004, s. 112.

¹¹ K. Ciechanowski, „Pobór Polaków z Pomorza Gdańskiego do armii niemieckiej i zmilitaryzowanych oddziałów roboczych w latach II wojny światowej“, in *Stutthof, Zeszyty Muzeum*, Nr 6, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź, 1985, s. 50–51; P. Semków, op. cit., s. 141–142.

¹² R. Bula, *Unicestwieni przez wojnę kłamstwo 1939–1955. Ofiary wojny w gminie i parafii Chełm Śląski*, Cieszyn, 2005, s. 58.

¹³ Ibid., Folge 24/42, 7 IX 1942, Ausgabe O, Anordnung: A 90, v. 7 IX 1942, Betr.: Wehrrtüchtigungslager der Hitler-Jugend, S. 191.

¹⁴ RH 14, sygn. 44, Druga sprawa dotyczy Waffen SS i długiej korespondencji dotyczącej powoływania ochotników, k. 143–155.

¹⁵ BA Bayreuth, Ost. Dok. 8/756, Die Auswirkungen ds. Volkslistenverfahrens auf die Einberufung zum Heeresdienst u. d. Tätigkeit des Wehrbezirkskommandos Kattowitz 1940–1945 von Hans Apel, Kapitän zur See, Kommandeur ds. Wehrbezirks Kattowitz, k. 7.

¹⁶ Nr 11 *Pro memoria* o sytuacji w kraju w okresie 1 czerwca–15 lipca 1942 r., in *Pro Memorial (1941–1944). Raporty Departamentu Informacji Delegatury Rządu na Kraj o zbrodniach na narodzie polskim*, oprac. J. Gmitruk, A. Indraszczyk, A. Koseski, Warszawa–Pułtusk, 2004–2005, s. 185.

¹⁷ Raport o sytuacji na Ziemiach Zachodnich Nr 4 (do 1.III.1943 r.), in *Raporty z ziem wcielonych do III Rzeszy (1942–1944)*, s. 91.

¹⁸ Erlaß des Führers über den umfassenden Einsatz von Männern und Frauen für Aufgaben der Reichsverteidigung vom 13. Januar 1943, in „Führer-Erlasse“ 1939–1945. Edition sämtlicher, überlieferter, nicht im Reichsgesetzblatt abgedruckter, von Hitler während des Zweiten Weltkrieges schriftlich erteilter Direktiven aus den Bereichen Staat, Partei, Wirtschaft, Besatzungspolitik und Militärverwaltung, Zusammengestellt und eingeleitet von M. Moll, Stuttgart, 1997, S. 311–313.

¹⁹ H. Umbreit, „Die deutsche Herrschaft in den besetzten Gebieten 1942–1945“, in *Das Deutsche Reich und der Zweite Weltkrieg*, Bd. 5: *Organisation und Mobilisierung des Deutschen Machtbereichs*, Zweiter Halbband: *Kriegsverwaltung, Wirtschaft und personelle Ressourcen 1942–1944–45*, hg. von B. R. Kroener, R.-D. Müller, H. Umbreit, Stuttgart, 1999, S. 119–120.

²⁰ BA MA, RH 53–13/140, cit. iś: H. W. Neulen, *An deutscher Seite: Internationale Freiwillige von Wehrmacht und Waffen SS*, München, S. 302.

²¹ Daugiau apie tai žr.: J. Kochanowski, *Polen in die Wehrmacht? Zu einem wenig erforschten Aspekt der nationalsozialistischen Besatzungspolitik 1939–1945. Eine Problemskizze*; H. W. Neulen, *An deutscher Seite: Internationale Freiwillige von Wehrmacht und Waffen SS*, s. 297–303.

²² Raport o sytuacji na Ziemiach Zachodnich Nr 4 (do 1.III.1943 r.), in *Raporty z ziem wcielonych do III Rzeszy (1942–1944)*, s. 91.

²³ A. Gąsiorowski, „Życie codzienne na Pomorzu Gdańskim w latach 1939–1944 w świetle prasy i źródeł konspiracyjnych“, in *Spółczesność pomorska w latach okupacji niemieckiej 1939–1945. Materiały XIII sesji popularnonaukowej w Toruniu w dniu 15 listopada 2003 roku*, red. K. Minczykowska, J. Szyling, Toruń, 2004, s. 71.

²⁴ R. Bula, op. cit., s. 58.

²⁵ BA Koblenz, R 18, sygn. 1927, RP Kattowitz an RmDI 5. Okt.1944, k. 59.

²⁶ BA Bayreuth, Ost. Dok. 8/756, Die Auswirkungen ds. Volkslistenverfahrens auf die Einberufung zum Heeresdienst u. d. Tätigkeit des Wehrbezirkskommandos Kattowitz 1940–1945 von Hans Apel, Kapitän zur See, Kommandeur ds. Wehrbezirks Kattowitz, k. 7.

²⁷ Erlaß des Führers zur Überprüfung der Wehrmacht, Waffen SS und Polizei im Heimatkriegsgebiet zur Freimachung von Soldaten für die Front vom 10. Dezember 1944, in „Führer-Erlasse“ 1939–1945. Edition sämtlicher, überlieferter, nicht im Reichsgesetzblatt abgedruckter, von Hitler während des Zweiten Weltkrieges schriftlich erteilter Direktiven aus den Bereichen Staat, Partei, Wirtschaft, Besatzungspolitik und Militärverwaltung, S. 469–470.

²⁸ „Bekanntmachung des Führers, betrifft Freimachung weiterer jüngerer Jahrgänge für die kämpfende Truppe“, in „Führer-Erlasse“ 1939–1945. Edition sämtlicher, überlieferter, nicht im Reichsgesetzblatt abgedruckter, von Hitler während des Zweiten Weltkrieges schriftlich erteilter Direktiven aus den Bereichen Staat, Partei, Wirtschaft, Besatzungspolitik und Militärverwaltung, S. 475–476.

²⁹ W. Grabowski, „Raport. Straty ludzkie poniesione przez Polskę w latach 1939–1945“, in *Polska 1939–1945. Straty osobowe i ofiary represji pod dwiema okupacjami*, red. W. Majerski, T. Szarota, Warszawa, 2009, s. 30.

³⁰ APKat., OPK, sygn. 140, Betr. Dringende Volkstumsfragen, Kattowitz 19. Juli 1943, k. 96.

³¹ W. Jastrzębski, „Przymus germanizacyjny w Okręgu Rzeszy Gdańsk–Prusy–Zachodnie w latach 1939–1945“, in *Przymus germanizacyjny na ziemiach polskich wcielonych do Rzeszy Niemieckiej w latach 1939–1945*, red. W. Jastrzębski, Bydgoszcz, 1994, s. 25.

³² J. Szyling, „Przymusowa służba Polaków z III grupą niemieckiej listy narodowościowej w Wehr-

machcie na przykładzie Pomorza Gdańskiego“, *Biuletyn Głównej Komisji Badania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu – Instytut Pamięci Narodowej*, t. 33, Warszawa, 1991, s. 96–108.

³³ W. Wette, *Wehrmacht. Legenda i rzeczywistość*, Kraków, 2008, s. 172.

³⁴ Raport o sytuacji na Ziemiach Zachodnich Nr 6 (do 15.VIII.1943), in *Raporty z ziem wcielonych do III Rzeszy (1942–1944)*, s. 189.

³⁵ Raport o sytuacji na Ziemiach Zachodnich (Nr 11). Styczeń–luty–15. marzec 1944, in *Raporty z ziem wcielonych do III Rzeszy (1942–1944)*, s. 516.

³⁶ RH 53-8, sygn. 20. Merkblatt über die Angehörigen der DVL/Abtl. 3 (DVL 3), Wehrkreiskommando VIII, Breslau 1. Juli 1943 (k. bp).

³⁷ RH 53-8, sygn. 141, Merkblatt über Wehrpflichtige der Deutschen Volksliste Abt. 3 im Reichsgau Danzig Westpreußen, Danzig 1. Sept. 1943, Stellv. Generalkommando XX AK (Wehrkreiskommando XX), k. 1.